

Realizm w chińskiej nauce
o stosunkach międzynarodowych

EDWARD HALIŻAK

Celem rozdziału recepcja realizmu w chińskiej nauce o stosunkach międzynarodowych. To naszym zdaniem niemałe wyzwanie analityczne ze względu na potrzebę ustosunkowania się do zjawiska zapożyczenia, redefinicji i adaptacji zachodniej teorii do innego kontekstu kulturowo-cywilizacyjnego, gdzie z jednej strony w chińskiej tradycji, mającej swoje źródło w konfucjanizmie, podkreśla się znaczenie harmonii jako czynnika konstruującego świat społeczny, a z drugiej strony tradycji Zachodu, w której nadaje się prym konkurencji, rywalizacji i sporom. Wedle jednego z badaczy chińskich w procesie zapożyczenia i uczenia się zachodnich teorii (wiedzy) należy uwzględniać treści i wartości chińskie (*ti-yong*)¹.

Proces zapożyczania zachodnich teorii stosunków międzynarodowych rozpoczął się w Chinach w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia i polegał na tłumaczeniu na język chiński klasycznych dzieł zachodniej (głównie amerykańskiej), nauki o stosunkach międzynarodowych. W pierwszej kolejności uwzględniono prace szkoły realizmu, a następnie liberalizmu i konstruktywizmu. W tym procesie społeczność akademicka Chin otwiera się na dialog i komunikację ze światem zewnętrznym, o czym zaświadcza wydawanie licznych anglojęzycznych czasopism naukowych takich jak: *The Chinese Journal of International Politics* (Tsinghua University), *China Journal of European Studies* (Renmin University), *China International Strategy Review* (Beijing University), *Contemporary International Relations* (CICIR), *International Review* (Shanghai Institute for International Studies), *Issues and Studies* (Chengchi University- Tajwan), *International Relations of Asia-Pacific*, *Journal of Contemporary China*².

Rozdział składa się z trzech części, gdzie pierwsza poświęcona będzie przedstawieniu ogólnego zarysu rozwoju nauki o stosunkach międzynarodowych w Chinach po 1978 roku.

W drugiej zaprezentowana zostanie sylwetka Yan Xuetonga, najwybitniejszego teoretyka stosunków międzynarodowych w Chinach, którego dorobek naukowy nawiązuje do realizmu. W trzeciej podejmie się próbę udzielenia odpowiedzi na pytanie dlaczego realizm zaadaptowano w Chinach w pierwszej kolejności.

Podjmując problem rozwoju nauki o stosunkach międzynarodowych należy mieć na uwadze odmiennność kontekstu kulturowo-cywilizacyjnego, którą najlepiej ilustruje opinia jednego z największych amerykańskich sinologów Lucien Pye, zgodnie z którą: Chiny to cywilizacja, która w XX wieku podjęła budowę nowoczesnego państwa poprzez przewartościowanie stosunków ze światem zewnętrznym, co wymagało nadzwyczajnej elastyczności w działaniu i pragmatyzmu³. W tym przedsięwzięciu o historycznym wręcz wymiarze sięgają do własnego intelektualnego dorobku w postaci liczącej ponad dwa i pół tysiąca lat tradycji własnej myśli filozoficznej i społeczno-politycznej⁴, a także do zachodniego dorobku w ramach polityki otwarcia, z którego wykorzystują wartości związane z użytecznością i wspomnianym pragmatyzmem⁵.

Powyższa prawidłowość w pełni odnosi się do badań stosunków międzynarodowych w Chinach, które dokonywały się pod przemożnym wpływem idei i koncepcji najpierw nauki o polityce, a potem teorii stosunków międzynarodowych o zachodnim rodowodzie. Adekwatną ilustracją tej tendencji jest rozwój badań stosunków międzynarodowych na najbardziej reprezentatywnej uczelni chińskiej – Uniwersytecie Pekińskim (na podstawie informacji uzyskanych od prodziekana Wydziału Stosunków Międzynarodowych Profesora Fan Shiming):

1902 – inauguracja wykładu z nauk politycznych.

1952 – rozwiązanie Wydziału Nauk Politycznych.

1962 – powstanie Wydziału Polityki Międzynarodowej w miejsce Wydziału Nauk Politycznych, w ramach którego promowano ideologię maoizmu.

1985 – utworzenie Instytutu Stosunków Międzynarodowych.

1987 – utworzenie Wydziału Nauk Politycznych.

1996 – utworzenie Wydziału Stosunków Międzynarodowych.

2006 – utworzenie studiów o podwójnym dyplomie w dziedzinie stosunków Międzynarodowych z London School of Economics and Political Science.

2009 – utworzenie studiów o podwójnym dyplomie z Science Po na Sorbonie.

Badania stosunków międzynarodowych, w tym także polityki zagranicznej w naszym zachodnim rozumieniu (programy nauczania, specjalistyczne czasopisma, instytucje akademickie i eksperckie), zostały zapoczątkowane po powstaniu ChRL w 1949 roku. Jeden z chińskich badaczy Yiwei Wang wyodrębnia trzy okresy w rozwoju tych badań po powstaniu CHRL i każdy z nich określa odpowiednim tytułem. Pierwszy: „Chiny zapoznają się ze światowym dorobkiem”, drugi, „Krytycznej reakcji i poszukiwania własnej tożsamości”, trzeci „Chiny

tworzą własną teorię stosunków międzynarodowych”⁶. Najbardziej interesujące jest to, że rozwijały się one jako samodzielna dziedzina badań i nauczania, o czym przesądzały brak tradycji nauk społecznych w zachodnim rozumieniu oraz dominacja ideologii chińskiego komunizmu, a w okresie późniejszym maoizmu. Po 1949 roku w kilku uniwersytetach chińskich funkcjonowały wydziały nauk politycznych, ale podobnie jak w innych państwach realnego socjalizmu pełniły one funkcje ideologiczne propagując marksizm-leninizm. W pierwszej połowie lat sześćdziesiątych miał miejsce istotny zwrot w postaci przekształcenia ich w wydziały polityki międzynarodowej, których zadaniem było badanie ruchów narodowo-wyzwoleńczych i komunistycznych w świecie oraz propagowanie maoistowskiej ideologii. Te decyzje należy odczytywać jako wyraz docenienia problematyki międzynarodowej przez ówczesne władze Chin, podporządkowanej rzecz jasna realizacji i uzasadnieniu strategicznego celu polityki zagranicznej ChRL ówczesnej doby, jakim było kreowanie się na lidera państw biednego, postkolonialnego Południa. Zlikwidowane w okresie maoizmu nauki polityczne w Chinach zaczęły się odradzać jako apolityczna dyscyplina po zainicjowaniu programu czterech modernizacji. W 1980 roku powstało Chińskie Towarzystwo Nauk Politycznych, a w 1984 roku Uniwersytet w Pekinie uruchomił program studiów magisterskich w tej dziedzinie⁷. Można zatem mówić o przejawieniu się chińskiej specyfiki rozwoju nauk politycznych i stosunków międzynarodowych, który przejawia się w organizacyjnej i teoretyczno-metodologicznej odrębności jako dyscyplin naukowych, gdzie domeną tej pierwszej jest polityka wewnętrzna, a tej drugiej polityka zagraniczna i stosunki międzynarodowe.

Ewolucja nauki o stosunkach międzynarodowych w Chinach to bardzo interesujący proces formowania się dyscypliny naukowej, ściśle skorelowany ze wzrostem roli międzynarodowej Chin od 1949 roku, który przejawiał się w kształtowaniu specyficznie chińskiej teoretyczno-metodologicznej świadomości i tożsamości dyscypliny uprawiających ją badaczy pracujących w uniwersytetach i ośrodkach eksperckich. Polegał on na ilościowym i jakościowym rozwoju w postaci formowania się szkół naukowych, teorii i podejść badawczych. O jego wysokiej dynamice dowodzi rosnąca liczba ośrodków akademickich, badaczy oraz specjalistycznych czasopism publikowanych w języku chińskim i angielskim.

Biorąc pod uwagę takie kryteria jak: obszar i przedmiot badań oraz epistemologię i metodologię można w rozwoju chińskiej nauki o stosunkach międzynarodowych wyróżnić zasadniczo dwa okresy: pierwszy, obejmujący lata 1949–79 i drugi, zbiegający się z rozpoczęciem programu czterech modernizacji w 1979 roku aż do chwili obecnej. Na podstawie opublikowanych w języku angielskim

prac chińskich autorów oraz opracowań zachodnich badaczy można zidentyfikowani zasadniczo cztery stadia rozwoju tej dyscypliny: 1949–64, 1964–79, 1979–91, 1991– do chwili obecnej⁸.

Lata 1949–64, to pierwszy historyczny etap tuż po utworzeniu ChRL, charakteryzował się tworzeniem instytucjonalnych podstaw badań stosunków międzynarodowych i polityki zagranicznej. Jakby nie brzmiało to paradoksalnie proces ten dokonywał się na podstawie ogólnie uznawanych w świecie standardów akademickich i naukowych. Najważniejszym jednak źródłem inspiracji w tej dziedzinie były doświadczenie Związku Radzieckiego i byłych państw komunistycznych Europy Środkowej. Nie odcinano się bynajmniej od dorobku nauki zachodniej w tej dziedzinie, o czym zaświadcza fakt przetłumaczenia na język chiński prac George Kennana i Nicholasa Spykmana. W 1953 roku na Ludowym Uniwersytecie Chin w Pekinie (Renmin University of China) utworzono Wydział Studiów Dyplomatycznych. W dwa lata później uzyskał on status niezależnej jednostki pozostającej pod kontrolą Ministerstwa Spraw Zagranicznych i która obecnie nosi nazwę Uniwersytetu ds. Spraw Zagranicznych (Foreign Affairs University). W 1964 roku utworzono Wydziały Polityki Międzynarodowej (Department of International Politics) na Uniwersytecie Pekińskim, Uniwersytecie Fudan i Uniwersytecie Renmin. Instytucje te bardziej koncentrowały się na kształceniu kadr państwowych i partyjnych w dziedzinie polityki zagranicznej i stosunków międzynarodowych, aniżeli prowadzeniu badań stosunków międzynarodowych. W publikacjach tamtego okresu, zdominowanych przez marksistowsko-leninowską ortodoksję, odnoszono się przede wszystkim do opisu i diagnozy stosunków politycznych z innymi państwami. Należy jednak zauważyć, że dydaktyka stosunków międzynarodowych na uniwersytetach nawiązywała bardziej do naukowych i akademickich standardów niż w uczelniach partyjnych.

Okres 1964–79 był wyjątkowo burzliwy w historii Chin ze względu na wzrost napięcia i sporów ze Związkiem Radzieckim, rewolucję kulturalną, zbliżenie z USA po 1972 roku i zmaganie się z dziedzictwem rewolucji kulturalnej. Wszystkie te czynniki razem wzięte przyczyniły się, jakby nie brzmiało to paradoksalnie, do wzrostu zapotrzebowania na wiedzę i nauczanie w zakresie stosunków międzynarodowych, ale zgodnie z maoistowską ideologią. Przyjęto interesujące rozwiązanie instytucjonalne w postaci specjalizacji trzech uniwersytetów, gdzie domeną uniwersytetu w Pekinie była problematyka ruchów narodowyzwoleńczych w Trzecim Świecie, Uniwersytet Renmin zajmował się ruchem komunistycznym w świecie, a uniwersytet w Fudanie państwami Zachodu. Publikacje i badania były totalnie zideologizowane w duchu marksizmu-leninizmu i maoizmu z nawiązywaniem do myśli stalinowskiej. Takie podejście stosowano

do analizy takich zjawisk, jak: imperializm, kolonializm, ruchy narodowyzwoleńcze, zagadnienie wojny i pokoju, teorię Trzech Światów Mao, hegemonię i stosunki w trójkącie Chiny – USA – Związek Radziecki. Po śmierci Mao pod koniec lat siedemdziesiątych ujawniła się wyjątkowa pustka intelektualna będąca efektem ideologicznego bankructwa maoizmu we wszystkich dziedzinach, badań polityki zagranicznej i stosunków międzynarodowych nie wyłączając. W sposób naturalny nadchodził czas wielkich przewartościowań.

Trzeci wyróżniony okres w rozwoju chińskiej nauki o stosunkach międzynarodowych obejmuje lata 1979–91. Można go określić mianem fazy transformacji, która nie ograniczała się bynajmniej do sfery gospodarczej, ale stopniowo zaczęła obejmować sferę niematerialną, tj. kulturę, naukę, gdzie proces ten polegał na przewartościowywaniu roli chińskiej tradycji kulturalnej połączonej z marksizmem-leninizmem i wzorami zachodnimi⁹. Na tej podstawie ukształtowała się ideologia pierwszego etapu transformacji określana mianem „chińskiego socjalizmu” lub „socjalizmu z chińską specyfiką”. Termin „chińska specyfika” jako produkt epoki Denga miał zastosowanie dla wszystkich dziedzin i form aktywności społecznej, politycznej i gospodarczej, np. „kultura socjalistyczna o chińskiej specyfice”, „modernizacja o chińskiej specyfice”, „polityka socjalizmu o chińskiej specyfice”. Proces, o którym mowa nie ominął także nauki o stosunkach międzynarodowych. Na rok przed rozpoczęciem procesu czterech modernizacji, w 1978 roku miało miejsce wydarzenie, które należy uznać jako właściwy początek badań stosunków międzynarodowych zgodnie z ogólnie przyjętymi standardami. Była to konferencja w Lanzhou zorganizowana przez Stowarzyszenie Historii Współczesnej (Contemporary World History Study Association), podczas której wygłoszono referaty nawiązujące do teoretycznych koncepcji stosunków międzynarodowych, np. „równowagi sił”. Uczestnik tej konferencji profesor Wang Zhenzu z Uniwersytetu w Nanjing w 1980 roku założył Chińskie Towarzystwo Badań Historii Studiów Międzynarodowych przemianowane w 1999 roku na Chińskie Stowarzyszenie Studiów Międzynarodowych (China National Association for International Studies).

W połowie dekady lat osiemdziesiątych daje się zaobserwować dalsze przyspieszenie zainteresowania teoretycznie zorientowanymi badaniami stosunków międzynarodowych w Chinach, po tym jak z inicjatywy najwyższych władz partyjnych przystąpiono do reformy programów nauczania na uczelniach tego kraju, w wyniku której wprowadzono obowiązkowy kurs o nazwie *Współczesna polityka i gospodarka światowa i stosunki międzynarodowe*. Stało się to inspiracją do napisania ponad 100 podręczników akademickich na ten temat. Zgodnie z obowiązującą wtedy konwencją przyjęto rozróżniać między burżuazyjną a marksistowską teorią stosunków międzynarodowych¹⁰.

W 1987 roku w Szanghaju w dniach 9–13 sierpnia zorganizowano pierwszą ogólnochińską konferencję poświęconą teorii stosunków międzynarodowych. To tam po raz pierwszy sformułowano pogląd, że musi ona odpowiadać chińskiej specyfice, to znaczy nie może ona być o radzieckim lub amerykańskim rodowodzie, a jej istotą powinno być uwzględnienie chińskiej perspektywy i opinii o prawidłowościach rozwoju stosunków międzynarodowych. Wedle ówczesnych poglądów uwzględniającą chińską specyfikę nauka o stosunkach międzynarodowych powinna opierać się na sześciu zasadach:

1. Powinna odwoływać się do marksizmu jako ideowej busoli i uwzględniać kierowniczą rolę Komunistycznej Partii Chin.
2. Badacze stosunków międzynarodowych powinni odwoływać się do dorobku ideologicznego, Mao, Zhou Enlai i Denga.
3. Celem badań stosunków międzynarodowych powinno być przyczynienie się do promocji interesu narodowego Chin, utrzymania ich niezależności i ciągłego rozwoju.
4. Najważniejszym przedmiotem badań powinien być pokój i rozwój.
5. Cechy chińskiej kultury i tradycji również powinny być uwzględnianie w tych badaniach. Długowieczna chińska cywilizacja może być istotnym źródłem inspiracji dla teorii stosunków międzynarodowych.
6. Chiny powinny uczyć i wykorzystywać zachodnie teorie stosunków międzynarodowych, ale w ramach własnej chińskiej metodologii badań stosunków międzynarodowych.

Sformułowane prawie trzy dekady temu powyższe zasady najogólniej rzecz biorąc obowiązują, z tym jednak, że ich ranga została znacząco zmodyfikowana. Na przykład dwie pierwsze zasady zachowują formalne tylko znaczenie, podczas gdy znaczenie pozostałych niepomiaralnie wzrosło i to one w zasadniczym stopniu decydują o specyfice badań stosunków międzynarodowych we współczesnych Chinach. Było to efektem zasadniczych przewartościowań, jakie dokonały się w środowisku chińskich badaczy na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia, które wyznaczają trzeci okres w rozwoju chińskiej nauki o stosunkach międzynarodowych.

Okres 1991– do chwili obecnej. W 1991 roku na Uniwersytecie w Pekinie zorganizowano pierwszą międzynarodową konferencję poświęconą teoriom sto-

sunków międzynarodowych, z udziałem czołowych badaczy amerykańskich takich jak: Kenneth Waltz, Robert Gilpin, Robert Scalapino, Miles Kahler. Był to jakościowy zwrot również ze względu na udział młodych badaczy, chińskich absolwentów amerykańskich uczelni, którzy udali się tam na studia po zainicjowaniu polityki otwarcia w 1979 roku.

W trzy lata później w 1994 roku zorganizowano w Pekinie dwie kolejne ogólnonarodowe konferencje naukowe poświęcone badaniu stosunków międzynarodowych. Pierwsza pod auspicjami Chińskiego Towarzystwa Badań Historii Stosunków Międzynarodowych, a druga z inicjatywy Wydziału Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu w Pekinie. Były to dwie ostatnie konferencje, których tematem przewodnim była teoria stosunków międzynarodowych z chińską specyfiką. Był to efekt zmiany pokoleniowej wśród chińskich badaczy stosunków międzynarodowych, gdzie nowa generacja wykształcona na Zachodzie nie była już skłonna akceptować bezkrytycznie dogmatu o chińskiej specyfice, którą ujmowano w kategoriach ideologiczno-politycznych. Zaczęto również odrzucać pogląd o podporządkowaniu zorientowanych teoretycznie akademickich badań bezpośrednim potrzebom praktyki politycznej, na przykład postulatu uwzględnienia interesu narodowego Chin, czy badań pokoju¹¹. Jak pisze Gerald Chan, po raz pierwszy ujawnił się podział na „starych” i „nowych” w chińskiej wspólnocie uczonych – teoretyków stosunków międzynarodowych. Ci pierwsi argumentowali, że teoria powinna służyć postępowi naukowemu rozumianemu jako zwiększenie siły objaśnienia stosunków międzynarodowych, zaś drudzy przekonywali, że teoria powinna służyć postępowi naukowemu rozumianemu jako zwiększenie siły objaśnienia stosunków międzynarodowych i akumulacji wiedzy. Kwestionowali oni założenie mówiące, że teoria to narzędzie polityki. Co się tyczy roli marksizmu to rozważania na jego temat traktowano wyłącznie formalnie i zdawkowo¹².

Ta jakościowa i strukturalna zmiana była efektem dwojakiego rodzaju okoliczności. Po pierwsze, coraz większego oddziaływania na chińskie środowisko naukowe amerykańskiej nauki o stosunkach międzynarodowych, a po drugie stopniowego odchodzenia przez władze Chin od komunistycznej ortodoksji.

Wpływ Zachodu na współczesną chińską myśl polityczną i ekonomiczną to temat sam w sobie zasługujący na osobne badania¹³. Co się tyczy badań stosunków międzynarodowych to oddziaływanie Zachodu przejawiało się w dwóch formach. O pierwszej w postaci kształcenia w amerykańskich uczelniach już wspomniano. Druga miała równie ważny, o ile nie najważniejszy wpływ. Były to tłumaczenia klasycznych światowych dzieł z dziedziny stosunków międzynarodowych na język chiński. W 1990 roku ukazało się chińskie wydanie klasycznej pracy Hansa Morgenthau, *Politics Among Nations*. Od tego momentu ujawnił

się prawdziwy *boom* na tłumaczenia zachodnich (głównie amerykańskich) dzieł. Dowodzą tego cztery wielkie serie translacyjne (nazwy w języku angielskim): Shanghai People's Publishing House *Oriental Translation Series*; Zhejiang People's Publishing House *Contemporary Classics of IR Theory*; World Affairs Press *Classics of IR Theory*; Peking University Press *New Directions in the Study of World Politics*⁴.

Co się tyczy drugiej przesłanki zasadniczej zmiany w chińskiej nauce o stosunkach międzynarodowych, to miała ona związek z kolejną ewolucją ideologiczną, której istota sprowadzała się do tego, że oficjalnie marksizm-leninizm w swej ortodoksyjnej postaci został w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych zastąpiony „Teorią trzech reprezentacji”, która była niczym innym jak tylko modyfikacją tej pierwszej poprzez położenie nacisku na pragmatyzm w polityce wewnętrznej i multilateralizm w polityce zagranicznej⁵.

Tym wszystkim jakościowym zmianom, które ujawniły się w dekadzie lat dziewięćdziesiątych, towarzyszyła niebywała wręcz ekspansja w rozwoju instytucji badawczych podejmujących problematykę międzynarodową. Tak zaawansowana instytucjonalizacja badań dowodzi znaczenia, jakie jest w Chinach do nich przywiązywane w Chinach. Zaświadcza ona także o ich organizacyjnym wyodrębnieniu spośród innych nauk społecznych jako odrębnej dyscypliny badawczej.

Badania stosunków międzynarodowych w Chinach są realizowane przez trzy grupy instytucji.

Na pierwszym miejscu pod względem prestiżu plasuje się Chińska Akademia Nauk Społecznych, w ramach której funkcjonują dwa wiodące instytuty: Instytut Światowej Gospodarki i Polityki i Instytut Studiów Amerykańskich.

Na kolejnym plasują się liczne państwowe ośrodki badawcze, wśród których prym wiodą trzy: Instytut Studiów Międzynarodowych (Institute of International Studies), pozostający pod kuratelą chińskiego MSZ z siedzibą w Pekinie. Radzie Ministrów ChRL podlega Instytut Współczesnych Stosunków Międzynarodowych (China Institute of Contemporary International Relations) również z siedzibą w stolicy Chin, który wydaje czasopismo *Contemporary International Relations*. W Szanghaju działa Instytut Studiów Międzynarodowych (Shanghai Institute for International Studies), który wydaje czasopismo *International Review*⁶.

Największe jednak zmiany dokonywały się na poziomie badań uniwersyteckich połączonych z dydaktyką stosunków międzynarodowych, gdzie obowiązuje amerykański system studiowania: studia licencjackie: 4 lata, magisterskie: 2 lata i doktorskie: 3 lata. Obecnie praktycznie każdy chiński uniwersytet posiada w swej strukturze jednostkę organizacyjną odpowiedzialną za badania i kształ-

cenie w zakresie stosunków międzynarodowych. Prym jednak wiodą cztery uniwersytety z własnymi wydziałami stosunków międzynarodowych, tj. uniwersytety w Pekinie, w Fudan i Renmin. W ostatnich latach do tej trójki dołączył kolejny pekiński Uniwersytet Tsinghua, w ramach którego działa Instytut Współczesnych Stosunków Międzynarodowych (Institute of Modern International Relations). To wyjątkowa placówka akademicka, w której rozwiniętą oryginalną chińską szkołę stosunków międzynarodowych, tzw. *Tsinghua Approach*⁷. O jej naukowym statusie dowodzi wydawanie anglojęzycznego czasopisma w Oxford University Press pod tytułem *The Chinese Journal of International Politics*.

Podsumowując rozważania zawarte w tym rozdziale należy zauważyć, że w Chinach w krótkim okresie czasu począwszy od 1979 roku stworzono nieomal od podstaw nową dyscyplinę nauk społecznych: naukę o stosunkach międzynarodowych. Przykład Chin potwierdza ogólną prawidłowość, ontologiczne wręcz założenie, które z uzasadnieniem dla rozwoju i funkcjonowania tej dziedziny wiedzy jest międzynarodowa aktywność państwa. W przypadku państw aspirujących do statusu mocarstwa, tak jak ma to miejsce w przypadku Chin, ten związek jest absolutnie oczywisty.

Odnosząc się do istoty i specyfiki chińskiej nauki o stosunkach międzynarodowych, należy zauważyć, że ukształtowała się ona w zasadniczym stopniu dopiero wtedy, kiedy na dobre ugruntowała swoje miejsce w uniwersytetach, co stało się w ostatnich dwóch dekadach. Dwie w naszym przekonaniu cechy decydują o teoretyczno-metodologicznym statusie nauki o stosunkach międzynarodowych w Chinach.

Po pierwsze pluralizm poglądów naukowych przejawiający się w podziale chińskiego środowiska naukowego na zwolenników realizmu, liberalizmu i konstruktywizmu. Również w sprawach polityki zagranicznej i strategii międzynarodowej Chin widoczne są różnice indywidualnych poglądów. Tak więc uważa się, że badacze pracujący w pekińskich instytucjach są bardziej konserwatywni i zachowawczy od tych z Szanghaju, którzy nastawieni są bardziej liberalnie odnośnie do współpracy międzynarodowej. Naukowy pluralizm w Chinach jest ograniczony do wewnątrz akademickiej wspólnoty i abstrakcyjnych teoretycznych koncepcji. Nie ma mowy o kwestionowaniu ustrojowych podstaw w tym wiodącej roli KPCh. To sprawia, że pluralizm postaw badawczych ma selektywny i niejako wewnętrzny charakter i nie ujawnia się wprost w przestrzeni publicznej, na przykład oficjalnych wystąpień czy publikacji.

Po drugie, nauka o stosunkach międzynarodowych w Chinach rozwija się pod wpływem zachodniej (głównie amerykańskiej) nauki, ale z wykorzystaniem własnej, liczącej ponad dwa i pół tysiąca lat tradycji myśli społeczno-politycznej (konfucjanizm, taoizm, legizm).

W dekadzie lat dziewięćdziesiątych na grunt chiński, za sprawą tłumaczeń, przeszczepiono idee realizmu z amerykańskiej nauki o stosunkach międzynarodowych. Nie było to bynajmniej bezkrytyczne naśladownictwo, ale twórcze wzbogacenie poprzez łączenie z chińską tradycją myśli politycznej sięgającej czasów starożytnych. Procedurę tę w języku chińskim określa się mianem *ti-yong*, a w języku angielskim *indigenization*. Na tej podstawie ukształtowała się chińska wersja realizmu, której twórcą i najwybitniejszym przedstawicielem jest Yan Xuetong, profesor Wydziału Stosunków Międzynarodowych w Tsinghua University w Pekinie, drugim, obok Uniwersytetu Pekiniego, ośrodkiem badań stosunków międzynarodowych w Chinach.

Życiorys osobisty i naukowy Yan Xuetonga doskonale ilustruje dynamikę zmian w Chinach w ostatnim półwieczu. W latach sześćdziesiątych ubiegłego stulecia, w okresie rewolucji kulturalnej, z tytułu inteligenckiego pochodzenia został zesłany na głęboką prowincję, gdzie w gospodarstwie rolnym przepracował 9 lat. Po 1985 roku wyjechał na studia do USA, które zakończył uzyskaniem stopnia doktora na Uniwersytecie Berkley. Po powrocie do Chin podjął pracę naukową, której zwieńczeniem jest opublikowana w Stanach Zjednoczonych monografia pod tytułem: *Ancient Chinese Thought, Modern Chinese Power* (Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2011). To najwybitniejsze dzieło chińskiej nauki o stosunkach międzynarodowych i chińskiego realizmu, o którym Henry Kissinger napisał: „W tym fascynującym studium czytelnik znajdzie ogrom informacji o tym jak starożytna myśl chińska wpływa na czynniki określające sukces i niepowodzenie państw i władców, co ma bezpośrednie znaczenie dla lepszego poznania skutków wzrostu chińskiego bogactwa i potęgi”.

Sam Yan Xuetong określa siebie mianem realistą, ponieważ według niego problematyka potęgi (siły) jest kluczowa w badaniu zachowań państw. W środowisku badaczy chińskich i międzynarodowych, Yan Xuetong jest uznawany za chińskiego nacjonalistę, głoszącego potrzebę unifikacji wszystkich państw chińskich tj. Tajwanu, Hongkongu i Macao z Chinami. Sam o sobie mówi, że w sprawach zagranicznych jest, używając amerykańskiej terminologii, republikaninem, tj. doceniającym asertywność w polityce zagranicznej, a w sprawach wewnętrznych zaś demokratą.

Yan Xuetong był pierwszym chińskim badaczem stosunków międzynarodowych, którego badania można jednoznacznie zidentyfikować jako nawiązujące do realistycznego nurtu. W 1996 roku opublikował pierwszy na ten temat artykuł zatytułowany: *Analiza interesu narodowego*¹⁸. Następnie jego kluczowe prace zostały opublikowane w postaci artykułów i monografii w języku angielskim.

skim. Był on pierwszym uczonym z Chin, który zapoczątkował nową praktykę uznając, że to jedyny sposób zaprezentowania dorobku chińskiej nauki całemu światu¹⁹.

Trzy cechy charakteryzują dorobek naukowy Yan Xuetonga jako chińskiego realisty. Po pierwsze, najważniejszym dla niego celem teoretycznym jest objaśnienie istoty chińskiej mocarstwowości (potęgi). Po drugie, odwołuje się on do dorobku intelektualnego starożytnej filozofii chińskiej okresu „Walczących Królestw” obejmujących lata 770–221 p.n.e. Po trzecie, odwołuje się on do pozytywistycznej metodologii w analizie starożytnej myśli chińskiej.

Analizę prac Yan Xuetonga rozpoczynamy od przedstawienia akceptowanych przez niego założeń metodologicznych. Deklaruje on przywiązanie do pozytywistycznej metodologii, tj. testowania hipotez i analiz przyczynowo-skutkowych. Obiektywizacja i weryfikacja empiryczna to najważniejsze kryteria naukowości badań. Píše on: „W mojej pracy akademickiej odwołuję się do metody naukowej, gdyż myślę, że teoria musi być oparta na rzeczywistości. Teoria niemająca związku z rzeczywistością prezentować może się nieźle, ale w istocie rzeczy będąc nieobiektywna nie pomaga nam zrozumieć rzeczywistości, wręcz ją zniekształca”²⁰. Należy dodać, że ten chiński badacz wierzy w uniwersalną wartość filozofii nauki, w związku z czym krytykuje tych badaczy chińskich, którzy opowiadają się za tworzeniem teorii stosunków uwzględniających chińską specyfikę. Metodę pozytywistyczną określa się jako naukową, użyteczną w badaniu klasycznych tekstów i faktów historycznych. Oto jego pogląd na ten temat: „Tym, co badamy to współczesne stosunki międzynarodowe. Badamy myśl starożytną celem lepszego zrozumienia teraźniejszości, a nie przeszłości. Ponieważ nie jest możliwe odtworzenie w sposób wiarygodny wydarzeń opisanych w pracach starożytnych mistrzów, zatem w ich badaniu musimy skupiać się na samej myśli aniżeli na wydarzeniach jako takich. Badając intelektualną historię staramy się zrozumieć tekst w kontekście czasu, w którym powstał. To oczywiście, ale w badaniu stosunków międzynarodowych my nie możemy, ani nie musimy polegać na realnym znaczeniu tekstu, ponieważ nie sposób osiągnąć konsensus na temat realnego znaczenia starożytnych tekstów w związku z tym nie możemy polegać na różnym pojmowaniu treści jako podstawy badań i dyskusji. Metoda naukowa musi być oparta na podstawie wspólnych standardów i wspólnych idei [...]. Zamiast dokonywania prób polegających na zrozumieniu słów starożytnych autorów poprzez to jak ktoś dzisiaj je sobie wyobraża lub poprzez odwoływanie się do historycznych faktów, których autentyczności nie sposób zapewnić, znacznie lepszą metodą poznania starożytnej myśli jest jej zrozumienie z punktu widzenia abstrakcyjnej społeczności ludzkiej. Zatem, jeśli uważamy, że nie można w sposób wiarygodny odtworzyć realnego znaczenia

historii danego okresu, zatem taka metoda bardziej odpowiada potrzebom teorii stosunków międzynarodowych, ponieważ celem teoretycznych badań jest poszukiwanie tego co uniwersalne a nie partykularne”²¹.

Dla Yan Xuetonga naukowość utożsamiana jest z metodą pozytywistyczną, która jest zgodna z logiką realizmu. Z kolei wykorzystanie tradycyjnej myśli chińskiej implikuje stosowanie takich metod jak: dowiedzenie prawdziwości, egzegeza oraz metoda ilościowa i jakościowa²².

Interesującym rozwiązaniem przyjętym w sztandarowej monografii Yan Xuetonga, jest zamieszczenie trzech rozdziałów autorstwa różnych badaczy chińskich, z których każdy w specyficzny sposób podejmuje polemikę z tezami zawartymi w pracy autora monografii. Autor jednego poddaje krytyce metodę historyczną Yan Xuetonga argumentując, że pomimo formalnych deklaracji w istocie rzeczy nie spełnia ona kryteriów naukowej i pozytywistycznej metodologii. Oto jego opinia na ten temat: „Jego sposób przytoczenia przykładów jako sposobu uzasadnienia argumentów nie jest zgodny z wymogami naukowego pozytywizmu. Wiele wybranych przez niego przykładów ma swoje źródło w legendach w związku z tym nie są umiejscowione w konkretnym czasie, co utrudnia ich weryfikację. Ponadto przytaczane przez niego przykłady nie podlegają rygorystycznej operacjonalizacji jako zmienne i są przez to traktowane jako wybrane pojedyncze przypadki. Mimo, że taka metoda jest stosowana w badaniach współczesnych stosunków międzynarodowych, jej wartość naukowa jest niska”²³. To adekwatny przykład ilustrujący stan debaty teoretycznej w chińskim stylu.

Fundamentalnym założeniem badawczym monografii Yan Xuetonga jest teza mówiąca że Chiny, odwołując się do własnej tradycji, są w stanie przedstawić alternatywny w stosunku do zachodniego, model stosunków międzynarodowych. To jedna z dziedzin, w której mogą one w sposób skuteczny zakwestionować hegemonię USA (zarówno w teorii jak i w praktyce). Chodzi o myśl polityczną takich uczonych, jak: Guanzi, Konfucjusz, Laozi, Mencius i Xunzi, którzy podkreślają znaczenie cech moralnych przywódcy jako podstawy legitymizującej sprawowanie władzy. Te cechy przywództwa Yan Xuetong przenosi do współczesnych stosunków międzynarodowych argumentując, że przyszły porządek międzynarodowy powinien opierać się na przywództwie odwołującym się do zasad moralnych, a nie siły mierzonej w kategoriach militarnych i ekonomicznych, tak jak ma to miejsce w dotychczasowym modelu hegemonii.

Yan Xuetong powołując się na jednego z chińskich myślicieli, Xunzi, wyróżnia trzy typy przywództwa politycznego i / lub mocarstwowości, które wpływają na taki, a nie inny stan porządku międzynarodowego. Są to:

Jeszcze większym wyzwaniem dla „moralnego realizmu” jest to, na ile może on stać się punktem odniesienia dla międzynarodowej strategii Chin (o czym będzie mowa w punkcie trzecim tego rozdziału). Zarówno chińscy, jak i zachodni uczeni wskazują na sprzeczność między deklarowanymi wartościami „chińskiego realizmu” autorstwa Yan Xuetonga, a realiami chińskiej polityki (korupcja i niskie standardy moralne w życiu publicznym, brak demokracji i autorytarne przywództwo). W swoisty sposób stawia to chińskiego badacza „w opozycji” wobec aktualnej rzeczywistości. Jest tak w istocie, gdyż wedle wiedzy autora wynikającej z osobistych kontaktów z chińskimi badaczami, wynika że jest on na swój sposób marginalizowany przez władze, jak i przez środowisko naukowe.

Dla Yan Xuetonga, wiodącej postaci chińskiego realizmu, kategoria siły, potęgi (*power*) pozostaje centralną kategorią analityczną, podobnie jak ma to miejsce w zachodniej wersji tej teorii. Wedle jego opinii przesądzają o tym korzyści eksplanacyjne jak i względy praktyczne, gdyż: „Dla Chin jako szybko rosnącego w siłę mocarstwa, byłoby rzeczą niedopuszczalną nie posiadać własnej teorii w tym względzie”²⁶.

Yan Xuetong jak i inni chińscy realiści uwypuklają znaczenie „miękkiej siły” z racji odwoływania się do moralnych kryteriów jej definiowania²⁷. W anglojęzycznym artykule poświęconym tej problematyce twierdzi, że wzrost potęgi Chin to raczej naturalny proces odzyskiwania utraconego w przeszłości statusu supermocarstwa, aniżeli pozyskiwanie nowej pozycji²⁸.

W publikacjach poświęconych kategorii siły, Yan Xuetong wyróżnia siłę polityczną, ekonomiczną i militarną twierdząc, że potęga w wymiarze politycznym jest podstawą potęgi ekonomicznej i militarnej oraz hegemonii w ogóle. Oto jego opinia na ten temat: „przekształcenie potęgi politycznej w potęgę militarną i ekonomiczną jest podstawą osiągnięcia międzynarodowego przywództwa [...]. Im większe i im bardziej solidne te podstawy potęgi politycznej, tym może ona wygenerować większą i silniejszą potęgę ekonomiczną i militarną”²⁹.

Używając takich kryteriów jak dochód narodowy i wydatki na zbrojenia Yan Xuetong w jednej ze swych publikacji wartościuje potęgę polityczną, ekonomiczną i militarną głównych mocarstw na początku XXI wieku (SCHEMAT 2).

Co się tyczy jego opinii na temat mocarstwowości Chin, to wyraża on opinię, że osiągnięcie porównywalnego z USA statusu supermocarstwa to kwestia odległej przyszłości i związku z tym formułuje niezwykle interesującą opinię na temat warunków i kryteriów, jakie Chiny powinny spełnić, aby uzyskać taki status: „Odnosząc nasze rozważania do tego jak powinna wyglądać strategia Chin należy zauważyć, że podstawą politycznej potęgi jest potrzeba nieustannego doskonalenia systemu politycznego Chin. Chiny będą wzrastać w potęgę stając się światowym mocarstwem, jeśli będą równolegle rozwijać potęgę polityczną,

militarną i ekonomiczną. Jeśli skupią się na rozwijaniu potęgi ekonomicznej to osiągną stopniowo poziom państwa średniorozwiniętego, jeśli skupią się na realizacji wyłącznie celów politycznych, to czeka je nieuchronny upadek”³⁰.

*Realizm
w chińskiej...*

SCHEMAT 2. *Struktura parametrów potęgi głównych mocarstw (bez USA)*

Rodzaj potęgi	Chiny	Francja	Wlk. Brytania	Rosja	Japonia	Niemcy	Indie
Potęga militarna	silna	silna	silna	silna	słaba	słaba	silna
Potęga ekonomiczna	silna	słaba	słaba	słaba	silna	silna	słaba
Potęga polityczna	silna	silna	silna	silna	słaba	słaba	słaba

Źródło: Yan Xuetong, „The Rise of China and Its Power Status”, *Chinese Journal of International Politics*, 2006, vol. 1, s. 5-33.

Znaczenie jakie przypisuje Yan Xuetong kategorii siły (potęgi) bierze się także stąd, że wykorzystuje ją do analizy porządku międzynarodowego, którą postrzega jako hierarchiczną strukturę układu sił i norm, gdzie duże i małe państwa ponoszą różną międzynarodową odpowiedzialność: „Jeśli spojrzymy na historię, to możemy zauważyć, że stosunki między absolutnie równymi państwami prowadzą do konfliktów, z drugiej strony relacje oparte na absolutnej hierarchii prowadzą do tyranii, gdzie silny wykorzystuje słabego. Jeśli zintegrujemy te dwa punkty widzenia, że kombinacja norm równości i hierarchii jest najlepszym sposobem na zapewnienie stabilnego porządku międzynarodowego³¹. Takie pojmowanie istoty stosunków międzynarodowych z chińskiej perspektywy historycznej jest przedmiotem krytyki, zgodnie z którą nie sposób oprzeć się wrażeniu, że realizm w chińskim wydaniu zmodyfikowany przez intelektualną tradycję tego państwa ma sankcjonować i legitymizować ideę „Państwa Środka” – czyli dominujących nad pozostałymi państwami Chin – czyli sinocentrycznego obrazu świata³².

Realizm w debacie i polityce Chin

Instytucjonalnym zmianom w dydaktyce i badaniu stosunków międzynarodowych w Chinach po 1979 roku towarzyszył proces dezideologizacji nauki o stosunkach międzynarodowych w Chinach, ale dezideologizacji w chińskim stylu, który polega na niekwestionowaniu roli Komunistycznej Partii Chin. Muthiah

Alagappa ujmuje tę kwestię w sposób następujący: „Pomimo tego, że studia międzynarodowe w Chinach są służebne wobec celów ustanawianych przez Komunistyczną Partię Chin, to jednak istnieje tam znacząca przestrzeń dla dyskusji i debat odnośnie do tego jak te cele osiągać, natury systemu międzynarodowego, treści interesu narodowego Chin w zmieniających się wewnętrznych i międzynarodowych uwarunkowaniach, i tego jak należy kształtować środowisko międzynarodowe zgodnie z chińskimi interesami”³³.

W ramach tej specyficznej wewnątrzuniwersyteckiej przestrzeni rozwinęła się całkiem interesująca debata, która znakomicie odzwierciedla naturę i treść dyskursu naukowego w Chinach w ostatnich trzech dekadach. Pierwsza dyskusja miała miejsce na początku lat osiemdziesiątych i toczona była między zwolennikami ortodoksyjnego i reformistycznego marksizmu. Druga, która rozpoczęła się w połowie lat dziewięćdziesiątych miała miejsce między zwolennikami realizmu i liberalizmu, którzy spierali się o to, czy Chiny mają realizować swe interesy narodowe poprzez politykę siły, czy też poprzez rozwijanie współpracy międzynarodowej. Istotą najnowszej, trzeciej debaty, jest to czy mogą wzrastać w siłę pokojowo (*rise peacefully*), bez wywoływania zmian strukturalnych w środowisku międzynarodowym. Chińscy realisci argumentują, że idea pokojowego wzrostu zawiera w sobie sprzeczność, gdy prowadzi to nieuchronnie do konfliktu z innymi mocarstwami, gdyż jest to zgodne z założeniami realistycznej teorii. Liberałowie argumentują z kolei, że współpraca i partycypacja w regionalnych i globalnych instytucjach służy modernizacji Chin w przyczynianiu się do zmniejszenia groźby konfliktu i wojny. Do tej debaty dołączyli chińscy zwolennicy konstruktywizmu, którzy wskazują na to, że współpraca międzynarodowa zmieniając chińską tożsamość umożliwi adaptację do wymogów społeczności międzynarodowej bez zmiany *status quo*, a to z kolei umożliwi Chinom dalszy pokojowy wzrost³⁴.

Chińskie debaty teoretyczne wzorowane były na amerykańskich ze względu na aktywną obecność fundacji, uniwersytetów i uczonych pochodzących z tego kraju w Chinach. To bardzo interesujący fakt, który ukazuje jak wielkie możliwości oddziaływania mają USA w sferze „miękkiej siły” i tego jak bardzo są złożone i współzależne stosunki USA – Chiny. Amerykański badacz, wybitny znawca Chin, David Shambaugh formułuje wprost opinię, zgodnie z którą rozwój badań stosunków międzynarodowych w Chinach po zainicjowaniu polityki otwarcia przez Denga w 1979 roku było możliwe dzięki wsparciu rządu USA i takich fundacji jak: Rockefeller Foundation, Rockefeller Brothers Fund, Luce Foundation, Ford Foundation, MacArthur Foundation, Asia Foundation. Wszystkie one utworzyły wspólną organizację o nazwie Komitet Studiów Międzynarodowych w Chinach (Committee on International Rela-

tions Studies with the People's Republic of China, CIRSPRC), który w latach 1984–92 wyasygnował 4 mln USD na kształcenie chińskich uczonych (studia magisterskie, doktoranckie i podoktorskie w USA)³⁵. W wyniku tej, jak i innych inicjatyw samych uniwersytetów amerykańskich, w Chinach wyrosła wspólnota badaczy stosunków międzynarodowych, której osiągnięcia naukowe, status i poglądy teoretyczne są kształtowane przez amerykańskie doświadczenie.

Realizm to teoria, która w chińskiej debacie teoretycznej dzierży palmę pierwszeństwa jeśli uwzględnić liczbę publikacji w chińskich czasopismach naukowych³⁶. Jak już o tym wspomniano, była to ta teoria stosunków międzynarodowych, która najwcześniej, bo jeszcze na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia została przeszczepiona na grunt chiński dzięki przetłumaczeniu klasycznych prac realistów. Równie wielką rolę odegrały względy praktyki, związane z udzieleniem odpowiedzi na pytanie, jakim mocarstwem mają być Chiny w związku z ich dynamicznym rozwojem gospodarczym i nabywaniem cech mocarstwowości.

Wedle opinii chińskiego badacza Yaging Qin, zwolennicy teorii realizmu w Chinach wykorzystują dorobek amerykańskich realistów do analizy takich kwestii jak: mocarstwowość Chin i ich bezpieczeństwo, stosunki z innymi mocarstwami, hegemonia i wojna hegemoniczna. Przykład myślenia w duchu realizmu ilustruje następująca opinia chińskiego badacza o pozimnowojennym środowisku międzynarodowym: „Bezpieczeństwo narodowe jest najważniejszym elementem interesu narodowego, a zagrożenia dla niego wywodzą się ze struktury systemu międzynarodowego. W przypadku Chin zagrożenia dla bezpieczeństwa wynikają z cechy strukturalnej systemu międzynarodowego jakim są różnice w potencjałach (parametrach) siły między państwami. W praktyce przejawia się to w amerykańskiej hegemonii i wysiłkach innych państw, aby jej się przeciwstawić. [...] stąd dla chińskich decydentów oczywisty wydaje się postulat zwiększenia politycznej i militarnej potęgi jako jedyne go sposobu zapewnienia bezpieczeństwa narodowego. Zgodni są odnośnie do tego, że najbardziej pilnym zadaniem jest zwiększenie ekonomicznego potencjału jako podstawy ogólnej potęgi, zdolnej przeciwstawić się zagrożeniu. Wedle chińskich badaczy teoria realizmu strukturalnego Kennetha Waltza posiada ponadczasowe i uniwersalne znaczenie eksplanacyjne”³⁷.

Popularność teorii realizmu w Chinach wynika z historycznego kontekstu. Z jednej strony rosną one w siłę i są coraz bardziej świadome tego faktu, czemu towarzyszy narastające przeświadczenie o potrzebie niedopuszczenia do ich osłabienia, tak jak miało to miejsce w przeszłości, co zaowocowało marginalizacją Państwa Środka w stosunkach międzynarodowych począwszy od połowy XIX wieku. Realizm jest także swego rodzaju busolą i instrumentem, za pomocą

którego chińscy politycy świadomi własnej potęgi uzasadniają swoje działania w polityce zagranicznej. Debata jak i praktyka realizmu w Chinach koncentruje się na trzech kluczowych w naszym rozumieniu kwestiach: strategii międzynarodowej Chin, idei pokojowego wzrostu statusu mocarstwowości, wizji regionalnego i globalnego porządku międzynarodowego w kategoriach systemu trybutarnego.

Co się tyczy pierwszego problemu, tj. chińskiej strategii międzynarodowej, sami Chińczycy, jak i badacze zachodni zgodnie utrzymywali, że opiera się ona na rekomendacjach Denga odnoszących się do polityki zagranicznej, które wskazywały, że Chiny powinny koncentrować się na modernizacji i rozbudowie własnego potencjału, dbać o rozwój pokojowego środowiska międzynarodowego, unikać sytuacji konfliktowych i nie pretendować do odgrywania przywódczej roli w świecie³⁸.

W ostatnich kilku latach pod wpływem kryzysu finansowego, w wyniku którego pozycja Zachodu, w tym Stanów Zjednoczonych, znacząco osłabiła, środowiska eksperckie w Chinach zaczęły zgłaszać postulaty rewizji tradycyjnej, utrzymanej w duchu wskazówek Denga strategii międzynarodowej Chin. Przełomowym wydarzeniem w tym procesie było opublikowanie na łamach prestiżowego czasopisma *Foreign Affairs* artykułu pod tytułem „China's Search for a Grand Strategy” autorstwa Wang Jisi, dyrektora *think-thanku* Centrum Studiów Międzynarodowych i Strategicznych i jednocześnie dziekana Wydziału Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu w Pekinie. Czołowa pozycja jaką w establishmencie akademicko-politycznym Pekinu zajmuje autor artykułu, jak i fakt opublikowania go w czasopiśmie anglojęzycznym nadaje mu wyjątkową rangę i dowodzi swego rodzaju transparentności w komunikowaniu ze światem zewnętrznym.

We wspomnianym artykule Wang Jisi nie definiuje chińskiej strategii jako takiej, ale wskazuje na to, że powinna się ona opierać na obronie i promowaniu istotnych interesów (*core interests*) tego mocarstwa, takich jak: suwerenność, bezpieczeństwo i rozwój. Dopiero na tej podstawie, wedle jego opinii, jest możliwe konstruowanie różnych opcji strategicznych mających na celu ich zabezpieczenie. W związku z tym nie widzi on potrzeby, aby kontynuować strategię typu *low profile* Denga. Nie proponuje on bynajmniej jej odrzucenia, ale jej unowocześnienie i podniesienie na wyższy poziom merytoryczny. Nowa strategia powinna opierać się na następujących elementach: bardziej zniuansowanym i całościowym pojmowaniu bezpieczeństwa narodowego; na podniesieniu jakości chińskiej dyplomacji, która powinna koncentrować się na rozwiązywaniu problemów funkcjonalnych w stosunkach międzynarodowych; w rozwoju wewnętrznym oprzeć się w większym stopniu na konsumpcji wewnętrznej, aby

w ten sposób zmniejszyć zależność od zagranicznej technologii i eksportu. Najważniejsze jest jednak to, że odrzuca on ideę przystąpienia do otwartej konfrontacji z USA i postuluje, że Chiny powinny w dalszym ciągu podejmować działania na rzecz tworzenia pokojowego środowiska międzynarodowego funkcjonalnego wobec wewnętrznych potrzeb rozwojowych. Podsumowując myśl przewodnią tego artykułu, można stwierdzić, że Wang Jisi nie sądzi, aby dla Chin było opłacalne kontynuowanie strategii Denga, ale jest on bardzo ostrożny w formułowaniu postulatów, aby Chiny zaczęły kwestionować przywództwo światowe USA. Decyduje o tym nie bynajmniej brak zasobów, ale potrzeba rozwiązywania w pierwszej kolejności złożonych problemów wewnętrznych³⁹.

Wyjątkowo ważną przesłanką świadczącą o obecności myślenia w duchu realizmu w chińskiej tradycji politycznej, jest tkwiące w Chińczykach przeświadczenie, że ich państwo zawsze było mocarstwem. Zgodnie z ich kosmologiczną interpretacją świata, Chiny plasowały się najwyżej w hierarchii państw na ziemi. Owo przeświadczenie było wzmocnione przez materialne wyznaczniki potęgi państwa chińskiego takie jak: terytorium, samowystarczalność ekonomiczna, przodownictwo technologiczne, posiadanie sprawnego aparatu biurokratycznego, który zarządzał państwem.

Upadek Chin i bolesne doświadczenia stulecia nierównoprawnych traktatów przyczyniły się, paradoksalnie, do wzrostu znaczenia myślenia i działania w duchu realizmu politycznego wśród elit i przywódców chińskich. Uznano, że słabość wewnętrzna i brak parametrów siły były przyczyną podporządkowania Chin przez mocarstwa imperialne. Nic więc dziwnego, że przez cały dwudziesty wiek, a zwłaszcza po utworzeniu ChRL jej przywódcy przyjęli strategię nadrobienia dystansu rozwojowego, celem pozyskania parametrów siły i uzyskania statusu wielkiego mocarstwa⁴⁰.

Analizy i studia chińskiej polityki zagranicznej potwierdzają bez żadnych wątpliwości, że najważniejszą współcześnie siłą napędową chińskiej polityki zagranicznej pozostaje siła (wpływ) polityczna. Zdaniem cytowanego Geralda Chana, państwo jest najważniejszą jednostką (podmiotem) analizy chińskich badaczy stosunków międzynarodowych. Koncentrują się oni na problematyce tego wszystkiego, co łączy się z państwem, a więc przywództwem partii i ruchów politycznych, traktując jako drugorzędne kwestie jednostki, grup interesów i podmiotów pozarządowych. Zdecydowana ich większość analizuje stosunki międzynarodowe z punktu widzenia kategorii siły i równowagi sił. Stąd uważają, że źródłem napięć i konfliktów jest dążenie do hegemonii i wielkomocarstwowa polityka innych państw⁴¹.

Współczesne elity polityczne Chin, jak i sami uczeni, przedmiotem najwyższego zainteresowania uczynili wzrost potęgi (siły) ich państwa. Opinia jednego

z chińskich badaczy na ten temat doskonale ilustruje tę postawę: „Wzrost potęgi Chin jest zgodny z prawami natury. Chińczycy są bardzo dumni z ich osiągnięć cywilizacyjnych. W ostatnich dwóch tysiącletniach Chiny były supermocarstwem, zwłaszcza w okresie dynastii Han, Tang i Qing (wczesny okres). W 1820 roku udział w światowym produkcie wynosił ok. 30%. Taka historia Chin posiadających status wielkiego mocarstwa jest przedmiotem dumy samych Chińczyków. Ale z drugiej strony, są też niezadowoleni z obecnego statusu. Uważają oni, że upadek Chin był to wielki błąd historyczny, który należy skorygować⁴².

Wiara we wzrost potęgi Chin jest powszechna i sami Chińczycy są przekonani, że około 2050 roku osiągną status państwa średnio rozwiniętego gospodarczo (biorąc pod uwagę dochód *per capita*). Jeśli uwzględnić kryterium produktu krajowego, to rzecz jasna, będzie on większy od tego, jaki wytwarzać będą Japonia i Stany Zjednoczone. Utrzymując do tej pory wysokie tempo rozwoju, w ujęciu relatywnym, Chiny nabierają szybciej parametrów siły niż USA, których tempo rozwoju gospodarczego jest trzykrotnie mniejsze. Wiara we wzrost materialnych wyznaczników potęgi jest wyrazem przekonania, że pomoże to przywrócić Chinom wielkomocarstwowy status. Nic więc dziwnego, że wśród uczonych i polityków w Chinach ogromną popularnością cieszy się praca Paula Kennedy’ego, która – ich zdaniem – w adekwatny sposób uzasadnia chińskie dążenia do bycia wielkim mocarstwem⁴³.

Prowadzone na dużą skalę badania chińskiej mocarstwowości w duchu realizmu politycznego starają się odpowiedzieć na pytanie o jej istotę. Najważniejsze z nich dotyczy tego, czy uznać Chiny za mocarstwo rewizjonistyczne (*revisionist power*), tj. takie, które nie będąc zadowolone z istniejącego porządku międzynarodowego jako mało funkcjonalnego względem potrzeb i interesów, stara się dążyć do jego zmiany. Dobrze udokumentowane badania najwybitniejszych przedstawicieli światowej nauki, jak Alistair Johnson dowodzą, że Chin nie można określić mianem mocarstwa rewizjonistycznego⁴⁴.

Do dyskursu o istotę chińskiej mocarstwowości aktywnie włączają się uczeni chińscy, argumentując, że ich kraj spełnia kryteria mocarstwa odpowiedzialnego (*responsible great power*), ponieważ:

- a) rola, jaką odgrywają Chiny w społeczności międzynarodowej jest zgodna nie tylko z interesem narodowym, ale odpowiada także pokojowi, rozwojowi i stabilności w wymiarze regionalnym i globalnym;
- b) traktują bardzo poważnie swoje międzynarodowe zobowiązania;
- c) aktywnie uczestniczą w kształtowaniu norm i reguł międzynarodowych⁴⁵.

W zgodnej opinii badaczy międzynarodowych działań Chin nie sposób analizować jedynie w kategoriach siły materialnej, gdyż kryteria niematerialne są równie ważne. Chodzi tu o sferę wartości i norm, których Chinom brakuje, gdyż te, które reprezentują nie są atrakcyjne dla świata. Wręcz przeciwnie, zmuszone są akceptować normy proponowane przez inne państwa. W tym właśnie wyraża się brak równowagi między obsesyjnym dążeniem do powiększania materialnej potęgi, a brakiem bezpieczeństwa w sferze niematerialnej⁴⁶. Dostrzegając powyższe sprzeczności, niektórzy chińscy badacze postulują zwiększenie nacisku na kategorię „miękkiej siły” (*soft power*), gdyż umożliwi ona Chinom: zachowanie ciągłości władzy, utrzymanie wysokiego tempa rozwoju, zwiększenie możliwości oddziaływania w stosunkach międzynarodowych⁴⁷.

To, że we współczesnych Chinach docenia się kategorię polityki siły (*power politics*) dowodzi opinia jednego z badaczy chińskich. Najbardziej ceniony z nich Suisheng Zhao, formułuje na ten temat następującą opinię. „Współcześnie przejawiająca się ufność Chin we własne siły wynika z poczucia siły, szczególnie z faktu pomyślnego przeciwstawienia się negatywnym skutkom kryzysu finansowego z 2008 roku i utrzymania na wysokim poziomie wzrostu gospodarczego. Przywódcy Chin są w swej istocie realistami. Prowadzona przez nich polityka zagraniczna uwarunkowana jest w pierwszym rzędzie oceną realnych możliwości oddziaływania w kategoriach siły relatywnej. Wedle ich oceny globalny układ sił zmienia się na korzyść Chin, co nadaje im pewności w stosunkach z Zachodem, rozwiązywanie sporów terytorialnych wedle własnych preferencji, oraz umożliwia bardziej aktywne kształtowanie środowiska międzynarodowego, zamiast prostego reagowania na zmiany, celem bezkompromisowego zabezpieczenia interesów narodowych swojego państwa”⁴⁸.

Zgodnie z chińską tradycją, naturalną predestynacją tego państwa było przewodzenie i tworzenie ładu w świecie zewnętrznym, a pozostałe państwa i władcy musieli ten stan rzeczy traktować jako naturalny. Taka cecha chińskiego poglądu o świecie jest głęboko zakorzeniona w tradycji i poglądach Chińczyków nawiązuje jak najbardziej do tradycji realizmu, gdyż związana jest z poszukiwaniem idealnego porządku na ziemi i obawami przed zgubnymi skutkami chaosu. To – zdaniem Alistaira Johnsona – upoważnia do stwierdzenia, że historia Chin może być interpretowana w kategoriach zachodniej *Realpolitik*⁴⁹. Podobnie uważają inni, wskazując, że realizm jest zakorzeniony w chińskiej mentalności, co przejawia się w dużych umiejętnościach przystosowania do danych okoliczności, elastyczności działania i lojalności wobec władzy. Państwo jest uprawnione do stosowania siły, jeżeli taka wartość, jak lojalność nie jest przestrzegana⁵⁰.

Potrzeba zapewnienia bezpieczeństwa w długiej historii Chin legła u podstaw stosowania polityki siły w duchu realizmu politycznego. Chodziło przede wszystkim

o zapewnienie kontroli nad obszarami bezpośrednio graniczącymi z Chinami, celem ograniczenia zagrożenia inwazji i poddania kontroli handlu. Stąd działania na rzecz narzucenia państwom ościennym chińskiej zwierzchności w formie trybutu i akceptacji ich wizji porządku międzynarodowego. Zdaniem autorów jednej z najważniejszych prac na temat polityki bezpieczeństwa Chin, w ostatnich kilkuset latach ujawniły się następujące stałe i niezmiennie jej determinanty, które zachowują eksplanacyjną wartość obecnie i w przyszłości. Są one następujące:

- 1) działania na rzecz ochrony właściwego obszaru Chin poprzez obronę granic i kontrolę jak największego, przylegającego obszaru o strategicznym znaczeniu. Geograficzny wymiar tego obszaru pozostaje raczej niezmienny w długim czasie;
- 2) okresowe i ograniczone w czasie działania na rzecz zapewnienia bezpośredniej kontroli nad przylegającym do granic obszarem. Zależało to od zdolności państwa chińskiego, gdyż w jego historii były okresy świetności i rozwoju, jak i słabości;
- 3) częste, ale ograniczone co do zasięgu, stosowania siły przeciw innym państwom, celem obrony właściwego obszaru Chin, zapewnienie kontroli obszarów peryferyjnych, utrzymania równowagi sił oraz dla demonstracji siły;
- 4) przywiązywanie ogromnej wagi do pozamilitarnych środków zapewnienia bezpieczeństwa, kontroli i podporządkowania obszarów przyległych, zwłaszcza w okresie słabości. Wynikało to z tego, że Chiny nie były w stanie uczynić tego za pomocą środków wojskowych lub uznawały, że użycie siły jest niepotrzebne bądź nadmiernie kosztowne;
- 5) bardzo silne uzależnienie od wewnętrznej sytuacji politycznej wyznaczonej przez dominację silnych jednostek, walki wewnętrzne i debaty o celowości użycia sił zbrojnych⁵¹.

Współcześnie przywódcy Chin, jak i sami badacze, nie traktują Chin jako supermocarstwa, ale aby to osiągnąć postulują na przykład profesjonalizację dyplomacji i większą efektywność polityki „miękkiej siły”. Oto przykład dominującej opinii na ten temat, sformułowanej przez jednego z chińskich badaczy: „Uczeni chińscy zgadzają się na ogół, że Chiny to wyłaniające się mocarstwo w wielobiegunowym świecie „jednego supermocarstwa i wielu mocarstw” (*yichao*

duoju). W związku z tym ma miejsce powszechne przekonanie, że najlepszym sposobem przeciwdziałania zagrożeniom bezpieczeństwa płynącym z takiego środowiska międzynarodowego jest rozwijanie dobrych bilateralnych stosunków politycznych z poszczególnymi mocarstwami, aniżeli poleganie na klasycznej polityce równowagi sił⁵².

Kwestia regionalnego i globalnego porządku międzynarodowego jest przedmiotem wyjątkowo ożywionej debaty zarówno wśród chińskich badaczy, jak i polityków. Istota problemu zawiera się w pytaniu, w oparciu o jakie zasady oraz kryteria rosnące w siłę Chiny powinny konstruować własną ideę porządku międzynarodowego. Zarówno politycy, jak i badacze Chin zgodnie podkreślają, że pięć zasad pokojowego współistnienia i koncepcja harmonijnej społeczności światowej to ideowe podstawy chińskiej wizji tego porządku. Nie oznacza to wcale, że w ramach tego ogólnego konsensusu nie występują różnice w sposobach objaśnienia i ujęciach tego problemu. W naszym przekonaniu chiński dyskurs opiera się na trzech współzależnych koncepcjach analitycznych, z których każda nawiązując do historycznej tradycji konceptualizuje w specyficzny sposób miejsce Chin we współczesnych stosunkach międzynarodowych.

Pierwsza z nich to hegemonia, która jako polityczno-teoretyczna koncepcja ma długą tradycję sięgającą okresu walczących królestw (chiński termin *ba*). Ale ten termin nie jest stosowany w badaniu samej hegemonii Chin, lecz w kontekście stosunków z hegemonem, za jaki są uznawane USA. Przeważa pogląd mówiący, że Chiny nie mają możliwości (ani nie byłoby to dla nich opłacalne) zakwestionowania owej hegemonii⁵³.

Opinia cytowanego przez nas Wang Jisi na temat stosunku Chin do amerykańskiej hegemonii naszym zdaniem w sposób najbardziej adekwatny ujmuje istotę tego problemu: „Struktura porządku międzynarodowego po zimnej wojnie przynosi mieszane efekty. Z jednej strony unilateralizm USA nie zapewnił pokoju i stabilności. Z drugiej jednak strony USA są główną siłą napędową ekonomicznej globalizacji. Zdominowany przez USA ład ekonomiczny, chociaż niesymetryczny i niesprawiedliwy, stwarza możliwości rozwoju dla niektórych państw. W przypadku Chin, to unilateralizm i hegemonizm USA stwarza wyzwania i zagrożenia związane z prawami człowieka i kwestią Tajwanu. Mimo wszystko Chiny radzą sobie z tym problemem. Ale są tacy którzy wskazują na to, że Chiny są największym beneficjentem sterowanej przez USA globalizacji. Są największym odbiorcą zagranicznych inwestycji bezpośrednich, które wspierają rozwój, sprzyjają jednocześnie wzrostowi potęgi Chin⁵⁴.

Tianxia – czyli „to, co pod opieką nieba” to starożytna filozoficzno-polityczna koncepcja, w kategoriach której Chiny postrzegały swoje uprzywilejowane miejsce w świecie. W tradycyjnym rozumieniu oznaczało to także cały świat pod

panowaniem cesarza chińskiego, czyli właściwie Chin i obszary zamieszkiwane przez barbarzyńców różnych kategorii. Zgodnie z tą koncepcją cesarstwo chińskie uznawało siebie za uniwersalne, obejmujące całą ludność świata⁵⁵. Tradycja *tianxia* całkowicie kłóci się z zasadą suwerennej równości państw, którą Chiny zaadoptowały i uczyniły podstawową wartością w swej polityce zagranicznej i strategii międzynarodowej. Problem relacji między tradycją *tianxia* i wywodzącą się z Zachodu ideą suwerennej równości nabiera coraz większego znaczenia po tym jak Chiny zwracają się ku idei *tianxia*⁵⁶. Znany amerykański badacz Chin William Callahan formułuje wprost opinię, że takiego zwrotu nie można tłumaczyć inaczej jak tylko powrót przez Chiny do tradycyjnej hegemonii we współczesnych stosunkach międzynarodowych⁵⁷.

„System trybutarny” to trzecia wywodząca się z tradycji historycznej Chin, kategoria analityczna, która nawiązuje do założeń realizmu i w coraz większym stopniu legitymizuje politykę zagraniczną Chin. To specyficzne wyobrażenie ładu międzynarodowego pod przywództwem Chin, które z racji swego uprzywilejowanego miejsca i przewagi oferują państwom sąsiedzkim dobra publiczne w postaci bezpieczeństwa, stabilności politycznej i korzyści ekonomicznej z tytułu wymiany. Przez niektórych badaczy „system trybutarny” jest ujmowany jako specyficzna forma społeczności międzynarodowej⁵⁸. Z kolei inni argumentują, że porządek międzynarodowy oparty na takiej koncepcji zawiera w sobie asymetryczne relacje⁵⁹. Badacze chińscy argumentują, że „system trybutarny” zawierał w sobie mechanizmy autoregulacji i równowagi⁶⁰, przez co może być podstawą dla kształtowania stosunków w regionie Azji Wschodniej i to pomimo zmienionych dosyć radykalnie historycznych uwarunkowań⁶¹.

Zakończenie

Sukces chińskich reform oraz wzrost potęgi Chin stworzyły naturalne zapotrzebowanie na wiedzę z zakresu polityki zagranicznej i stosunków międzynarodowych. To podobna sytuacja do tej, w jakiej wcześniej znalazły się Stany Zjednoczone po zakończeniu drugiej wojny światowej, kiedy przyjęły rolę hegemonu.

W ramach dynamicznie rozwijającej się chińskiej nauki o stosunkach międzynarodowych pod wpływem wzorców zachodnich (głównie amerykańskich) realizm jako teoria zajął niekwestionowaną wiodącą pozycję w chińskim środowisku badaczy stosunków międzynarodowych. Przesądziły o tym nie tylko względy praktyki politycznej, ale przede wszystkim posiadanie własnej bogatej i sięgającej czasów starożytnych myśli politycznej zawierającej pierwowzory myślenia i działania w duchu realizmu.

Analiza treści znaczeniowych oraz praktycznych odniesień pozwala na sformułowanie następującego wniosku odnośnie do specyfiki chińskiego realizmu.

Po pierwsze, dzięki odwołaniu się do historycznej tradycji, kładzie się w nim nacisk na wartości niematerialne (moralność, etyka, przyzwoitość) jako determinanty zachowań przywódców i państw, stąd określenie realizm moralny. To tłumaczy fakt, że Chiny, jako jedyne państwo członek Rady Bezpieczeństwa w ostatnim ćwierćwieczu nie użyły siły zbrojnej w polityce zagranicznej. Stąd pragmatyzm w polityce zagranicznej przejawiający się w powściągliwości, mającej swe źródło w konfucjańskiej tradycji. Taka postawa jest w naszym przekonaniu zgodna z kryteriami i wartościami zachodniej koncepcji teoretycznej, realizmu defensywnego.

PRZYPISY

- 1 Hung-Jen Wang, *The Rise of China and Chinese International Relations Scholarship*, Lexington Books, Lanham, 2013, s. 3.
- 2 Wyjątkowo użytecznym źródłem wiedzy na temat aktualnego stanu badań stosunków międzynarodowych w Chinach były referaty wygłoszone przez pracowników naukowych z uniwersytetów w Pekinie Renmin, Sichuan i Fudan podczas konferencji zorganizowanej przez Instytut Stosunków Międzynarodowych w dniu 15 maja 2014 r. pt. *IR Studies in China*. Zobacz program konferencji: www.ism.uw.edu.pl. W polskiej literaturze przedmiotu pierwszą publikacją na ten temat był artykuł autorstwa J. Rowiński i A. Kołodziejczyk, „Debaty wokół chińskich teorii stosunków międzynarodowych”, *Stosunki międzynarodowe – International Relations*, 2005, nr 3–4, s. 225–40.
- 3 L. Pye, „On Chinese Pragmatism in the 80’s”, *The China Quarterly*, 1986, nr 2, s. 206–14.
- 4 W anglojęzycznej literaturze jako najbardziej reprezentatywne prace chińskiej tradycji intelektualnej uznaje się: Fung Yu-Ian, *A History of Chinese Philosophy*, vol 1–2, translation D. Bodde, Princeton University Press, Princeton 1953, Kung-chuan Hsiao, *A History of Chinese Political Thought: Volume one: From the Beginnings to the Sixth Century A.D.*, translation F. Mote, Princeton Univ. Press, Princeton 1979.
- 5 Zobacz m.in. pracę w języku polskim, D. Mierzejewski, *Między pragmatyzmem a konfucjańską moralnością. Dezideologizacja retoryki chińskiej polityki zagranicznej w okresie reform*, Wyd. UE, Łódź 2013.
- 6 Yiwei Wang, „China: Between Copying and Constructing”, [w:] A. Tickner, O. Weaver [red.], *International Relations Scholarship Around the World*, Routledge, London 2009, s. 103–20.
- 7 Shaoguang Wang, *Thirty Years of Political Science in China: From Learning from the West to Indigenization*, *Social Science in China*, 2011, nr 3, s. 23–37.
- 8 Taką klasyfikację przyjęto na podstawie anglojęzycznych publikacji autorów chińskich i amerykańskich: Gerald Chan, „International Studies in China: Origins and Development”, *Issues and Studies*, 1997, nr 2, s. 40–64; Alastair Johnston, *The State of International Relations Research in China: Considerations for the Ford Foundation*, Ford

- Foundation, Beijing, 2003; Zhang Yongjin, *China in International Society Since 1949: Alienation and Beyond*, Macmillan Press, London 1998.
- 9 Zob. m.in. J. Fairbank, *China: Tradition and Transformation*, Houghton Mifflin, Boston 1989; John Spence, *The Search for Modern China*, New York i London, W.W. Norton, 1990.
 - 10 Jest rzeczą nader interesującą, że podobne podejście w badaniu stosunków międzynarodowych stosowano w tym samym czasie w PRL, zob. E. Pałyga i J. Symonides [red.], *Marksistowska nauka stosunków międzynarodowych (pojęcia-terminy-kategorie)*, Warszawa 1979.
 - 11 Song Ximing, „Building International Relations Theory with Chinese Characteristic”, *Journal of Contemporary China*, 2001, vol. 10, s. 61-74.
 - 12 Gerald Chan, „Toward on International Relations Theory with Chinese Characteristic”, *Issues and Studies*, 1998, nr 6, s. 16-17.
 - 13 Yinghong Cheng, „Liberalism in Contemporary China: Ten Years After its «Resurface»”, *Journal of Contemporary China*, 2008, vol. 17, s. 383-400.
 - 14 Qin Yaging, „Why is there no Chinese International Relations Theory?”, *International Relations of the Asia-Pacific*, 2007, vol. 7, s. 313-340.
 - 15 Winberg Chai, „The Ideological Paradigm Shifts of China World Views: From Marxism-Leninism-Maoism to the Pragmatism-Multilateralism of the Deng-Jiang-Hu Era”, *Asian Affair*, 2004, nr 1, s. 163-75.
 - 16 Zobacz m.in. Bonnie Glaser, Phillip Saunders, „Chinese Civilian Foreign Policy Research Institutes: Evolving Roles and Increasing Influence”, *China Quarterly*, 2002, nr 171, s. 597-616; David Shambaugh, „China’s International Relations Think-Tanks: Evolving Structure and Process”, *China Quarterly*, 2002, nr 171, s. 575-596; Zhu Xu-feng, „The Influence of Think Tanks in the Chinese Policy Process”, *Asian Survey*, 2009, nr 2, s. 333-57.
 - 17 Zhang Feng, „The Tsinghua Approach and the Inception of Chinese Theories of International Relations”, *The Chinese Journal of International Politics*, 2012, nr 1, s. 73-101.
 - 18 Yan Xuetong, „Guojia Liyi de panduan” (Judgement of National Interest), *Zhanlve yu guanli*, 1996 (3), s. 34-44.
 - 19 Yan Xuetong, „Conditions for US – China Strategic Cooperation”, *Contemporary International Relations*, 1999, nr 7, s. 1-28; „The International Environment and Our Foreign Policy”, *Contemporary International Relations*, 1999, nr 9, s. 14-24; „The Rise of China in Chinese Eyes”, *Journal of Contemporary China*, 2001, vol. 10, s. 33-9; „The Rise of China and Its Power Status, The Chinese Journal of International Politics”, 2006, vol. 6, s. 5-33; „The Instability of China – US Relations”, *The Chinese Journal of International Politics*, 2012, vol. 3, s. 263-92.
 - 20 Yan Xuetong, *Ancient Chinese Thought, Modern Chinese Power*, Princeton University Press, Princeton, Oxford, 2011, s. 242.
 - 21 Yan Xuetong, *Ancient Chinese Thought...*, s. 155-6.
 - 22 Ibidem, s. 154.
 - 23 Ibidem, s. 77.
 - 24 Ibidem, s. 71.
 - 25 Ibidem, s. 61.

- 26 Ibidem, s. 200.
- 27 M. Li, „China Debates Soft Power”, *Chinese Journal of International Politics*, 2008, vol. 2, s. 287-308.
- 28 Yan Xuetong, „The Rise of China in Chinese Eyes”, *Journal of Contemporary China*, 2001, vol. 10, s. 33-9.
- 29 Yan Xuetong, *Ancient Chinese Thought...*, s. 215.
- 30 Ibidem, s. 106.
- 31 Ibidem, s. 213.
- 32 L. Cunningham-Cross, „Using the Past to (Re)write the Future: Yan Xuetong, Pre-Qin Thought and China's Rise to Power”, *China Information*, 2012, nr 2, s. 219-33.
- 33 M. Alagappa, „International Relations Studies in Asia: Distinctive Trajectories”, *International Relations of the Asia-Pacific*, 2011, vol. 11, s. 205.
- 34 Ibidem, s. 205-6.
- 35 D. Shambaugh, „International Relations Studies in China: History, Trend and Prospects”, *International Relations of the Asia-Pacific*, 2011, vol. 11, s. 342-44.
- 36 Ibidem, s. 347-52.
- 37 Yaging Qin, „Development of International Relations Theory in China: Progress Through Debates”, *International Relations of the Asia-Pacific*, 2011, vol. 11, s. 241-2.
- 38 Zobacz na ten temat m.in. Avery Goldstein, *Rising to the Challenge: China's Grand Strategy and International Security*, Stanford University Press, Stanford 2005; Chong-Pin Lin, *Formująca się wielka strategii Chin. Ku dominacji w Azji Wschodniej, ale bez walki*, *Azja-Pacyfik* 2006, t. 9, s. 79-100.
- 39 Wang Jisi, „China Search for a Grand Strategy”, *Foreign Affairs*, 2011, nr 2, s. 68-79.
- 40 G. Rozman, „China's Quest for Great Power Identity”, *Orbis* 1999, s. 383-402.
- 41 G. Chan, *Chinese Perspectives on International Relations*, Macmillan Press, London 1999.
- 42 Yan Xuetong, „The Rise of China and Chinese Eyes”, *Journal of Contemporary China* 2001, nr 10, s. 33.
- 43 Chodzi o książkę *The Rise and Fall of Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, Random House, New York 1987.
- 44 Zob. E. Halizak, *Zmiana układu sił USA – Chiny a transformacja porządku międzynarodowego*, Seria Żurawia Papers, zeszyt 7, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Fundacja Studiów Międzynarodowych, Warszawa 2006.
- 45 Xia Liping, „China: A Responsible Great Power”, *Journal of Contemporary China* 2001, nr 10, s. 17-25.
- 46 Yong Deng, S. Gray, „Introduction: Growing Pains – China Debates its International Future”, *Journal of Contemporary China* 2001, nr 10, 6-16.
- 47 Yong Deng, Fei-Ling Wang [red.], *China Rising: Power and Motivation in Chinese Foreign Policy*, Rowman and Littlefield, Lanham 2005.
- 48 Suisheng Zhao, „Chinese Foreign Policy as a Rising Power to find its Rightful Place, Perceptions”, *Journal of International Affairs*, 2013, nr 1, s. 107-8.
- 49 A. Johnson, „Cultural Realism and Strategy in Maoist China”, [w:] P. Katzenstein, *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Policies*, Columbia University Press, New York 1996, s. 215-60.
- 50 L. Pye, *The Mandarins and the Cadre: China's Political Culture*, University of Michigan, Ann Arbor 1988.

- 51 Zob. D. Swaine, A. Tellis, *Interpreting China's Grand Strategy: Past, Present, and Future*, RAND, Santa Monica, 2000, s. 21.
- 52 Hung-Jen Wang, *The Rise of China...*, s. 127.
- 53 Jia Qingguo, „Learning to Live with Hegemon: Evolution of China's Policy Toward the US Since the End of Cold War”, *Journal of Contemporary China*, 2005, nr 44, s. 395-407, A. Friedberg, „Hegemony with Chinese Characteristics”, *The National Interest* 2011, July-August, s. 18-27.
- 54 Ye Zicheng, „Rethinking the History and Theory of China's Multipolar Strategy”, *International Review*, 2004, t. 34, s. 3-28.
- 55 E. Halizak, „Chiny a instytucje współpracy regionalnej”, [w:] W. Dziak, K. Gawlikowski, M. Ławacz [red.], *Chiny w XXI wieku. Perspektywy rozwoju*, ISP PAN, Warszawa 2012, s. 81-105.
- 56 Luke Glanville, „Retaining the Mandate of Heaven: Sovereign Accountability in Ancient China”, *Millenium*, 2010, nr 2, s. 323-43; Allen Carlson, Moving Beyond Sovereignty? A Brief Consideration of Recent Changes in China's Approach to International Order and the Emergence of the «Tianxia» Concept”, *Journal of Contemporary China*, 2011, nr 1, s. 89-102.
- 57 William Callahan, „Chinese Vision of World Order: Post-hegemonic or a New Hegemony”, *International Studies Review*, 2008, vol. 10, s. 749-61.
- 58 Zhang Yongjin, „The Tributary System as International Society in Theory and Practice”, *The Chinese Journal of International Politics*, 2012, nr 1, s. 3-37.
- 59 Brantly Womack, „Asymmetry and China's Tributary System”, *The Chinese Journal of International Politics*, 2012, nr 1, s. 37-55.
- 60 Zhou Fangyin, „Equilibrium Analysis of the Tributary System”, *The Chinese Journal of International Politics*, June 2011, s. 147-78.
- 61 Zhang Feng, „Rethinking the «Tribute System»: Broadening the Conceptual Horizon of Historical East Asian Politics”, *The Chinese Journal of International Politics*, June 2011, s. 549-74.